

Bondegårde fra tidlig middelalder i Jylland – fra et arkæologisk perspektiv

Marie Foged Klemensen

Dansk bondegårdsforskning og interessen for nationens materielle folkekultur opstod i sidste halvdel af 1800-tallet. Den var i sit udgangspunkt domineret af historikere og etnologer, og først fra 1930'erne begyndte arkæologien at gøre sig gældende med udgravning af velbevarede forhistoriske hustomter. For de middelalderlige huses vedkommende begyndte den arkæologiske interesse først for alvor med Axel Steensbergs undersøgelser fra slutningen af 1930'erne. I Jylland afdækkede han en vandmølle fra sen middelalder eller renæssance i landsbyen Bolle, hustomter i Aså fra højmiddelalder til omkring 1800, samt tørrevægshuse på Nødskov Hede fra sen vikingetid. Der var imidlertid ingen arvtagere til Steensbergs arbejde i Jylland, og forskningsfeltet lå så godt som stille med kun enkelte undersøgelser i Katrinesminde ved Filsø nær Var-

de¹ og Tangen ved Esbjerg i 1960'erne og 1971-73.² Først med udgravningen af bebyggelsen Bulagergård ved Vejen i 1980³ pustedes der liv i udgravningerne af middelalderlige huse i Jylland igen, men det er kendetegnende, at så godt som alle de huse, som nedenstående gennemgang baserer sig på, er udgravet af forhistoriske arkæologer – kun 3 ud af 27 lokaliteter er udgravet af middelalderarkæologer. Faget Middelalderarkæologi blev oprettet ved Århus Universitet i 1971, men interessen her samlede sig om andre emner. Først i 1990'erne har middelalderarkæologi så småt meldt sig på banen, især med udgravningen af dele af den middelalderlige landsby Tårnby på Amager omkring midten af 1990'erne og enkelte andre mindre tiltag. Se mere herom i Mette Svart Kristiansens forskningshistorik andetsteds i dette nummer af *Bol og*

Marie Foged Klemensen (f. 1965). Elbækvej 61B, Aggestrup, 8700 Horsens. Cand.mag. i middelalderarkæologi og historie. Har deltaget i talrige udgravninger både i Danmark og udlandet. Speciale om den middelalderlige landbebyggelse i Jylland, se litteraturlisten. Projektansat ved projektet *Træhuse i byerne* i 2000 og forfatter til artiklen »Udgravede træhuse i danske byer ca. 800-1600 – konstruktion og indretning« i *Bolig og Familie i Danmarks Middelalder*, red. Else Roesdahl, Højbjerg 2003, s. 129-167.

By. Det betyder, at hovedparten af de tidlige middelalderlige huse i Jylland blev en del af de forhistoriske arkæologers repertoire, og at bondehuse fra tiden 1100-1300 blev udgravet på linie med forhistoriske bebyggelser, som der var erfaring med fra de store fladeudgravninger af landsbyer fra især jernalderen. Med denne metode fjernedes muldlaget med gravemaskine, hvorved husenes nedgravede og bevarede dele i undergrundsniveau blev blotlagt. Hovedparten af udgravningerne har fundet sted i det åbne land, hvor dyrkning som oftest har forstyrret eller helt fjernet de eventuelle kulturlag, der er et vigtigt arkæologisk kildemateriale. I enkelte tilfælde fandtes rester af kulturlag bevaret, men angiveligt uden erkendbare strukturer, hvorfor de blev bortgravet.

Blandt de udgravede jyske middelalderhuse er det sjældent, at vi med sikkerhed kan udpege samlede gårdsenheder. Et centralt problem er, at de i forhistorisk tid anvendte skelgrøfter, der afgrænsede de enkelte gårdtofter, tilsyneladende i vidt omfang, og uvist af hvilken årsag, gik af brug i middelalderen – i al fald i Jylland. Da udgravningerne af de jyske middelalderlandsbyer også er præget af en bemærkelsesværdig fundfattigdom, er det ofte vanskeligt at datere husene mere præcist og ad den vej bestemme samhørighed mellem husotterne. Endvidere omfatter en del udgravninger så små arealer, at vi ikke kan være sikre på, at et helt

gårdsanlæg er afdækket. Som oftest må vi da nøjes med at antyde en mulig struktur ud fra bygningernes indbyrdes orientering.

Alt i alt betyder disse tre forhold, fraværende kulturlag, få fund og manglende sikkerhed i afgrænsning af gårdsenheden, at studiet af mere overgribende strukturer såsom funktion, sociale og økonomiske forhold er særdeles vanskeligt. Det er derfor mest nærliggende at knytte an til det teorikompleks, der gennem tiden er opstillet af etnologer og historikere med problemstillinger vedrørende især konstruktionernes egenart og oprindelse. Diskussionerne har her især samlet sig om husenes tagbærende konstruktion – for det jyske område har det drejet sig om sulehuse, højremshuse og bindingsværkshuse med spærttag. Det er problemstillinger, der egner sig godt for arkæologiske undersøgelser, da disse konstruktioner mere eller mindre indirekte giver sig til kende i jorden. I min undersøgelse fra 1999,⁴ der danner grundlag for denne artikel, er dette da også hovedemnet. Det er den første sammenfatning af de efterhånden mange udgravninger af tidlige middelalderlige bondehuse i det jyske område. Hvor den etnologiske metode især baserede sig på retrospektive overførsler fra nyere tid, har det været frugtbart og fornyende at inddrage senere årtiers arkæologiske landvindinger i udforskningen af huse fra sen jernalder og vikingetid.

Tagkonstruktioner

1800-tallets forskere var af den opfattelse, at den danske bondegård var resultatet af mange udviklingstrin. De mente derfor, at den kendte udformning af bondegården var ret sent udviklet indenfor nyere tid. I begyndelsen af 1900-tallet ændredes denne holdning, da forskerne begyndte at lede efter oldtidstræk i gårdenes grundplan og bygningskonstruktioner. Især åstaget påkaldte sig interesse, fordi det er den tagtype, der blev anvendt i forhistorisk tid. Til forskel fra spærtaget, hvor tagets bærende dele, spærene, står på tværs af huset, ligger de bærende elementer i et åstag, åsene, på langs ad huset.

Særligt koncentrerede interessen sig om det såkaldte *højremshus*, der

fandtes i det nordlige Jylland⁵ (fig. 1 og 2) og havde samme treskibede grundplan som de udgravede huse fra jernalderen. Lighed i grundplan blev af forskere helt op i 1980'erne tolket som ensbetydende med lighed i konstruktion⁶, og højremshuset blev beskrevet som havende åstag, som i jernalderhusene, idet man opfattede højremmene som åse.⁷ Man lod sig ikke forstyrre af, at der var mange hundrede år mellem de ældste bevarede højremshuse, som er fra 1500-tallet, og de forhistoriske huse, ligesom der sås bort fra, at højremshusets konstruktion havde en række træk til fælles med bindingsværket, som først formodedes indført i Danmark i løbet af middelalderen.⁸ Gør vi os imidlertid fri af forestillingen om oldtidsarven, er det klart, at højremshusets remme er tagremme.

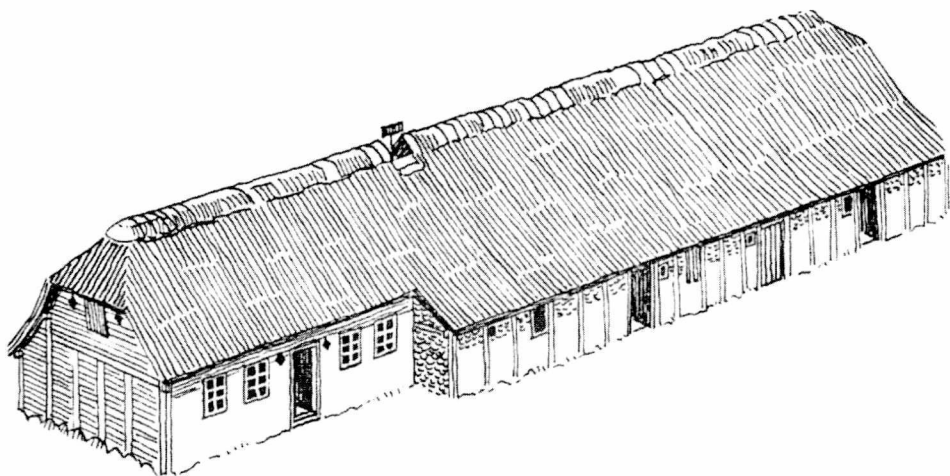

Fig. 1. Højremshus. Efter Bjarne Stoklund, 1969, fig. 10.

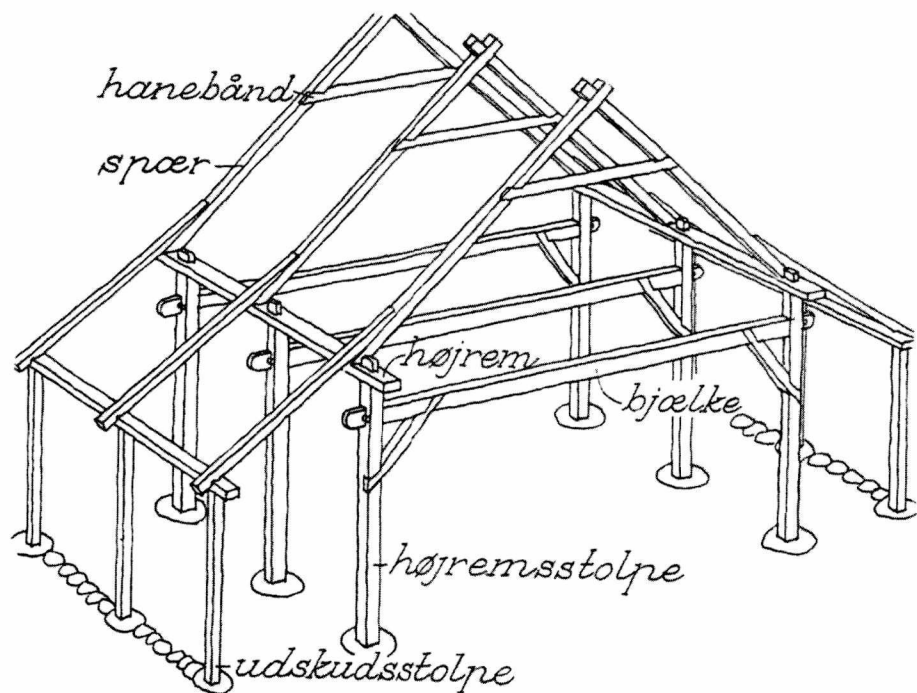

Fig. 2. Principtegning af højremshus. Efter Bjarne Stoklund, 1969, fig. 9.

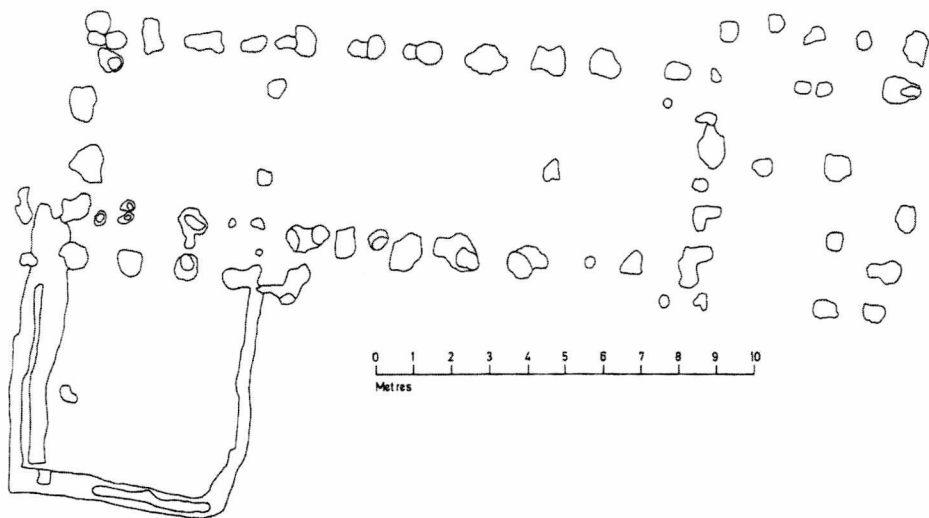
Huset har spærtag i en slags styrterumskonstruktion med tværbjælker, der er tappet igennem et stykke nede på stolperne, hvilket giver karakteren med den »høje rem« (fig. 2). Dermed må huset opfattes som et bindingsværkshus med et særpræg, der først og fremmest er bestemt af de tilføjede udskud, og som sådan repræsenterer det formentlig en sen byggetradition – afhængig af tidspunktet for bindingsværkets indførelse.

En række udgravninger fra de sidste godt 20 år er blevet sat i forbin-

delse med højremshusets opståen og udvikling. Karakteristisk for udgravede huse med åstag fra jernalder og vikingetid er indre tagbærende stolpepar ned gennem huset, der som nævnt ovenfor giver huset en treskibet grundplan. I løbet af vikingetiden forsvinder de indre tagbærende stolper gradvist, så husene fremtræder etskibede. Ved en udgravning i Gasselte i Holland viste det sig imidlertid, at husene igen i 1000-1100-tallet blev treskibede, idet der blev tilføjet udskud langs siderne.⁹ En lignende udvikling synes at tegne sig for Dan-

marks vedkommende. Det blev faktisk påvist så tidligt som i 1966-67 i Viborg, hvor en udgravning i Store Sct. Pedersstræde afdækkede et Trelleborghus fra sen vikingetid. Dette hus afløstes af flere etskibede huse, som i 1300-tallet tilsyneladende ombygges med tilføjelse af udskud.¹⁰ Der er her tale om en købstadsbebyggelse, hvor udviklingen kan tænkes at forløbe lidt anderledes end på landet, men også i landsbyen Nr. Farup ved Ribe blev i 1982 afdækket et par huse med korte udskud langs dele af vægforløbene (fig. 3).¹¹ Disse huse er dateret til 1100-tallet, måske op mod 1200. I årene fra 1996 frem til 2001 har Haderslev

Museum endvidere udgravet en bebyggelse, Østergård nær Vojens, hvor en gård har kunnet følges over en periode på 200 år. Her genfindes de karakteristiske partielle eller korte udskud, som sås i Nr. Farup. Østergård-gården er muligvis lidt ældre end Farup, nemlig fra 1000-tallet eller den tidlige del af 1100-tallet,¹² men de to bebyggelser ligger kun 32 km fra hinanden, og lighederne mellem husene er så iøjnefaldende, at det er meget sandsynligt, at der her er tale om samme hustype med fælles ophav – måske i det nordtyske eller hollandsk-frisiske område. Stolperne i den østlige del af huset fra Nr. Farup er imidlertid placeret på

Fig. 3. Hus med udskud. Grundplan af hus 1 fra Nr. Farup ved Ribe. Korte udskud ses mod vest langs sydvæggen og mod øst langs nordvæggen. Huset er formentlig opført i anden halvdel af 1100-tallet eller omkring 1200. Efter Per Kristian Madsen, 1985, fig. 5.

en måde, så de ikke kan have været forbundet af en lavt gennemtappet bjælke, og der kan dermed ikke være tale om en højremskonstruktion. Udskuddene optræder altså i første omgang ikke i følge med denne konstruktion. Det ville også overraske, for højremskonstruktionen med gen-

nemtappet ankerbjælke og skråbånd hører udpræget til bindingsværket, der endnu er i sin vorden her i 1100-tallet.

Geografisk og tidsmæssigt er der også stadig stor afstand mellem disse sydvestjyske huse og de senere højrems huse i Nordjylland. I denne

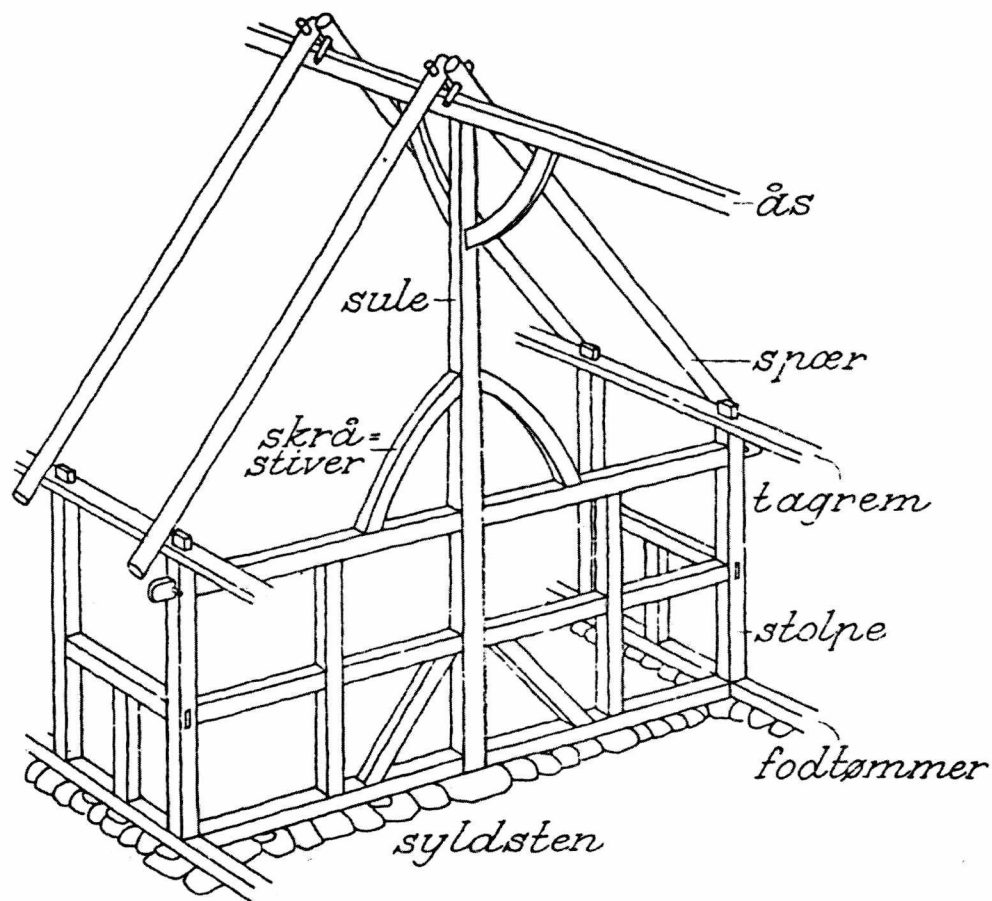

Fig. 4. Principtegning af sulehus med midtsuler. Efter Bjarne Stoklund, 1969, fig. 6.

sammenhæng kan opmærksomheden henledes på de store agerumslader, som findes ved flere danske herre- og storgårde, og hvoraf de ældste bevarede er laderne fra Asdal ved Hirtshals fra 1540 og den nok omtrent samtidige Aasted ved Frederikshavn.¹³ De er i højremskonstruktion, har udskud langs siderne og en stor indkørselsport i gavlen, og har som sådan store ligheder med det nedersaksiske hallehus fra Nordtyskland. H. H. Engqvist, som har arbejdet med disse lader, anser dem, ligesom de udenlandske treskibede bygninger, for at være inspireret fra de middelalderlige klosterlader.¹⁴ Det forekommer mig sandsynligt, at en bestemt funktion, ladegården, har introduceret denne bestemte bygningstype. Udelukkes kan det ikke, at den nordjyske højrems- og udskudstradition er påvirket direkte fra disse storgårdslader, og deraf følger, at de sydvestjyske udskudshuse nok snarere er knyttet til en sandsynligvis tidligere og sydfra kommende byggeskik, som ikke nødvendigvis har nogen sammenhæng med de nordjyske højremshuse. Vi må under alle omstændigheder konkludere, at højremshuset ikke har oldtidsaner, men at det, i lighed med det nordtyske hallehus,¹⁵ er en bygningstype, som opstår engang i løbet af middelalderen.

Hermed er der ikke længere belæg for at tolke højremskonstruktionen som en videreudvikling af åstaget. Med andre ord fandtes der i nyere tid

kun én type åstag i det jyske område, for den sags skyld i hele Danmark: Rygåsen båret af suler, enten som en enkelt række stolper ned gennem huset, eller som de såkaldte stritsuler der er to skrævende stolper, som mødes i tagryggen, hvor de bærer rygåsen. *Sulehuset* med en række indvendige stolper kendes tilbage fra stenalderen og op i nyere tid (fig. 4). I nyere tid fandtes typen kun i små begrænsede områder på egnen omkring Viborg, i Salling og det vestlige Himmerland. Udenfor Jylland kendes de kun fra Fyn. Disse områder blev opfattet som reliktområder, og de arkæologiske undersøgelser bekræfter, at sulehuset i middelalderen fandtes udenfor disse egne. Indtil videre er flere sulehus udgravet i det sydvestjyske område.¹⁶ I et udgravet hus fra Nr. Farup nær Ribe (fig. 5) ses, at stolperne i den indre stolperække står usædvanligt tæt med hovedsagelig omkring 2-3 meters indbyrdes afstand, hvorved det adskiller sig fra de øvrige sulehus og sulehus fra nyere tid, hvor afstande på 5-6 meter er det almindelige. I en række bygninger fra den før nævnte bebyggelse ved Gasselte i Holland findes stolperækker midt ned gennem husene med lignende afstande, og de tolkes som lader med sulekonstruktion, så det er muligt, at man i middelalderen og tidligere har anvendt en tættere stolpesætning end i nyere tid. Vi må dog være opmærksomme på, at en række stolper ned gennem huset kan stamme fra andet

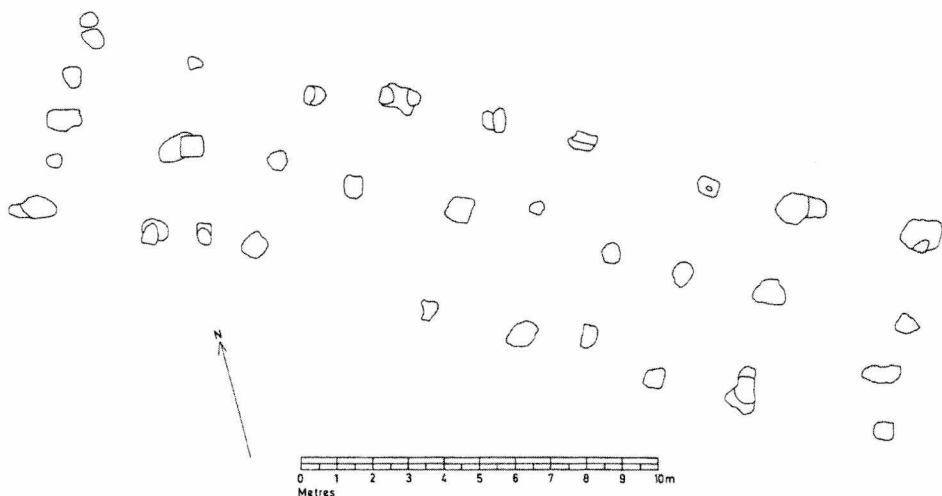

Fig. 5. Grundplan af hus 2 fra Nr. Farup med mulig sulerække ned midt gennem huset. Dendrodateret til 1161/1166. Efter Per Kr. Madsen, 1985, fig. 8.

end suler. Således ses det i en bygning på borgen Boringholm nær Horsens, at en række stolper har båret en drager på langs ad huset, som igen har båret strøer på tværs til et trægulv.¹⁷ I andre tilfælde sker det, at en stolperække uden vægspor udpeges som sulehuse. Det ikke er usandsynligt, at netop de tagbærende stolper har været dybere nedgravet end vægstolperne, og kun de er derfor bevaret, men det er en noget usikker tolkning. Det er nok kun et spørgsmål om tid – og flere udgravninger – før sulehuse kan påvises med større sikkerhed også langs den jyske østkyst og nord for Limfjorden.

Hvor åstagets vægt hviler lodret ned på de bærende dele, presser spæ-

rene i et spærttag tagets vægt udad på væggene. Dette udadrettede pres bliver i spærttagets første udviklingstrin optaget udefra af ydre skrånstivere, der støtter husets vægge, mens det senere samles inde i huset i en låst trekant, der udgøres af spærene plus en tværforbindelse. Presset fra taget på bygningens nedre dele optages med andre ord af enten en bjælke mellem spærene eller af en bjælke mellem væggene, det vil sige mellem tagremmen eller stolperne. Løsningen med ydre skrånstivere påvises første gang i bebyggelsen Warendorf nær Münster fra 600-800 og findes på dansk grund så tidligt som i 800-tallet, hvor den findes i et hus fra Hedeby dendrokronologisk dateret til 870 (fig. 6).¹⁸ Hedebyhuset har dog

endnu ikke spærtag, men en rygås, der bæres af små dværge, som står på tværbjælkerne i gavlene. Alligevel har man åbenbart anset det for nødvendigt at afstive væggene.¹⁹ Kran- sen af skråstivere langs husvæggene er herefter især kendt fra de senere vikingetidshuse, som for eksempel på Trelleborg, hvor borgens opførelse er dendrokronologisk dateret til 980.²⁰ Tilstedeværelsen af skråsti- verne tyder på, at der ikke har været tværforbindelser til at optage spære- nes udadrettede tryk i disse huse, men i de jyske bondehuse er over- gangen til spærtag med tværbjælke stort set gennemført inden 1100, da der herefter kun findes meget få

huse med skråstivere eller indre, tagbærende stolper.

Det ser endda ud til, at de »gam- meldags« konstruktioner med indre tagbærende stolper efter 1100 især finder anvendelse i udhusene. Bebo- elseshuse ligger traditionelt oriente- ret øst-vest, og huse med den usæd- vanlige orientering nord-syd er der- for formentlig udhuse – loer, lader og staldlænger. Hovedparten af disse huse er to- og treskibede huse. Ifølge Hans Skovs undersøgelse af husty- per i perioden ca. 800-1200 var sule- husene dog i 900-tallet altid økono- mibygninger, men overtager gradvist funktion som hovedbygninger op i middelalderen.²¹ Historien gentager

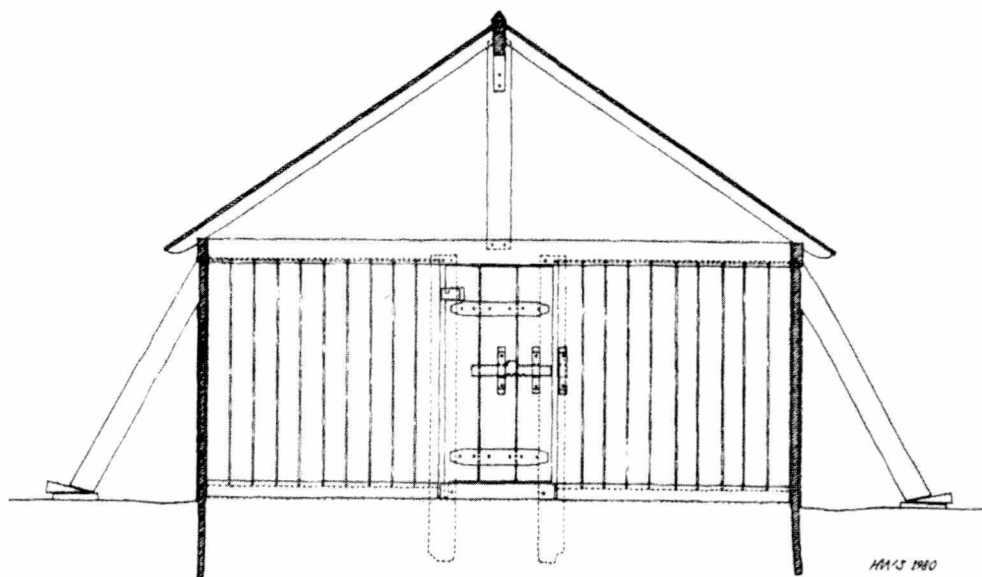

Fig. 6. Hus fra Hedeby med skråstivere til at optage tagets tryk på væggene. Dendrodateret til 870. Mål ca. 1:65. Efter Holger Schmidt, 1999, fig. 52.

sig tilsyneladende, for i nyere tid ses det, at kun i de ældste af de fynske sulehuse har konstruktionen været brugt i stuelængen, mens den senere bliver forvist til økonomibygningerne.

Tømmerdimensioner

Det er interessant at konstatere, at de etskibede huse med lige vægge, der formentlig afløser de store vikingetidshaller med krumme vægge, er noget mindre. Hvor flertallet af de krumvægede huse er over 12 meter lange, er flertallet af etskibede huse med rette vægge enten kortere eller omkring denne længde.²² Sulehusene har imidlertid generelt længder, der svarer til de krumvægede. Også hvad angår tømmerdimensioner har vikingetidens husbyggerne muligvis været noget større i slaget. Det er vanskeligt at sige noget sikkert herom, for der er kun bevaret mikroskopisk lidt tømmer fra middelalderlige bondehuse. Faktisk er der fra de jyske huse i denne undersøgelse kun bevaret tømmer fra det tidligere nævnte sulehus i Nr. Farup, hvor bunden af en stolpe stod tilbage i stolpehullet og viste en diameter på 20 cm. Dette passer imidlertid med de spor efter stolperne, der mange steder kan ses som mørke skygger i stolpehullernes fyld, men større diameter ses dog også. I mange tilfælde findes ikke engang spor af selve stolpen, og vi har da kun stolpehullerne at dømme ud fra. Det kan være usik-

kert at konkludere på grundlag af stolpehullerne, som det ses i et hus fra Havgård ved Kolding, hvor to forskellige stolpehuller på 90 cm i diameter havde stolpespor på henholdsvis 30 og 60 cm i diameter. Ikke desto mindre skal det fremføres, at stolpehullerne i de ældre krumvægede huse generelt er større end i de senere retvægede huse. Det skal understreges, at det omvendte forhold også ses, og der er kun tale om en generel tendens. Det er heller ikke klart, om størrelsesforholdet er bestemt hovedsageligt af tømmerdimensionerne eller en ændret arbejdsmetode – blev husbyggerne mere dovne og gravede stolpehullet med en mindre margin til stolpen end før? Eller er der tale om regionale og lokale traditioner, der ikke kan udskilles, fordi fundmaterialet har et for lille omfang?

Bindingsværk

Bindingsværk er karakteriseret ved at være en sammentømret skeletkonstruktion, der er afstivet på langs og på tværs ved bjælker og skråbånd, men samtidig er fleksibel under for eksempel vindpåvirkning. Sammentømringen blev efterhånden så stabil, at bygningen så at sige kan holde sammen på sig selv, og husbyggerne kunne dermed undvære den støtte, som jordgravning af husets stolper tidligere gav. Det var en stor fordel, fordi de derved undgik den jordkontakt, som skaber forrådnelse i tømmeret. Bindingsværk omtales nogle

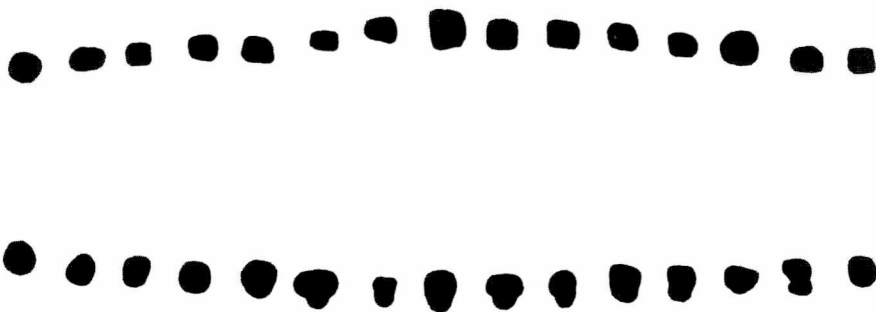

Fig. 7. Fra spærtageets første udviklingstrin. Hus LXXXIII fra Vorbasse fra slutningen af 1000-tallet. Den stramme symmetriske stolpestilling tyder på, at hvert stolpepar har været forbundet på tværs af en bjælke, der har optaget spærenes udadrettede tryk på væggene. Mål ca. 1:200. Efter Holger Schmidt, 1999, fig. 34.

steder i litteraturen som ensbetydende med spærtagskonstruktion, og det er forståeligt, for når spærtageets bindbjælke har form af en bjælke tappet ind i vægstolperne, bliver grænsen mellem væg og tag flydende. De afstivende led kan imidlertid udmærket findes i et hus, hvor taget bæres af suler, og bindingsværket skal derfor opfattes som en vægkonstruktion. Arkæologisk må fuldt udviklet bindingsværk give sig til kende ved huse, der viser tegn på at være godt afstivede i den øvre konstruktion, og som måske har lille eller ingen jordkontakt. Holger Schmidt peger på et hus fra Vorbasse, som med sine systematiske parvise og tætstillede vægstolper skulle repræsentere indførelsen af det middelalderlige bindingsværksprincip allerede ved det 11. århundredes slutning (fig. 7).²³ Slutningen bygger på den antagelse, at den omhu man

har lagt i at stille stolperne parvist overfor hinanden skyldes, at de har været forbundet af bindbjælker og kronet af et sæt spær. Det er en rimelig tolkning, men denne konstruktion kan kun anses som et trin på vejen til det fuldt udviklede bindingsværk, da afstivningen i huset åbenbart ikke har været sikret i en grad, så man har kunnet undvære jordgravning af stolperne.

Ved udgravninger i de tykke kulturlag i de tidligste byer som Hedeby, Viborg, Århus og Lund fra ca. 800-1100, finder vi fortrinsvis huse i lette konstruktioner uden stolper, hvor stave omvundet af fletværk udgør væggene. Vikingetidens husbyggere jordgravede endnu husenes stolper eller stave, og ydre støttestolper ved væggene viser, at husene ikke var afstivede i selve konstruktionen. Det er dog formentlig i innovationscentre som byerne, at vi må forvente at

finde nye bygningstyper. Her slog befolkningsgrupper fra store dele af Europa sig ned for kortere eller længere tid, hvor de udvekslede varer og idéer og opførte deres huse efter formentlig hjemlige traditioner. Det ses da også, at et revolutionerende træk som gennemgående syld – hvor ingen dele af huset er jordgravet – første gang optræder på dansk grund i verdslige huse netop i Lund i perioden 1050-1150.²⁴ St. Stefan i Lund opførtes omkring samme tid på syldsten, men samtidig, og kun få meter derfra, lod kongen to kirker, St. Drotten og Sankta Maria Minor, opføre i helt traditionel stil, måske endda lidt gammeldags, med indre tagbærende stolper og jordgravede vægge.²⁵ Det er muligt, at kongens valg af en arkaisk byggestil med associationer til høvdingehaller har symboliseret storhed og magt. I så fald har det nyeste nye indenfor bygningskonstruktion, såsom gennemgående fodrem, ikke været relevant. Ikke desto mindre er det som nævnt en teknisk nyskabelse på dansk jord, og det kan måske ses i sammenhæng med forskellige funds udsagn om tilstedeværelsen af en engelsk befolkningsgruppe i Lunds tidlige periode.²⁶ I andre byer begynder gennemgående syld først at dukke op sporadisk i 1200-tallet.

Vender vi os nu igen mod landbebyggelsen i Jylland, har vi stort set ingen sikre spor efter brug af gennemgående syld før 1300. En enkelt undtagelse er et temmelig specielt

hus fra Katrinesminde nær Varde formentlig fra engang i 1100-tallet. Vægforløbene fremstår her udelukkende som stenrækker uden stolper, men ved begge ender af huset ses et stolpepar, som muligvis har båret taget, og væggene har i så fald ikke været tagbærende. I et par etskibede huse fra Langvang ved Randers findes muligvis en overgangstype mellem det helt jordgravede og det syldsatte hus (fig. 8). Her ses afstande mellem vægstolperne fra 5,3 op til 8 meter. Så store mellemrum giver anledning til at mene, at der må have været en yderligere stolpeopdeling i væggen, men i så fald sat på syldstykker mellem de jordgravede stolper. På denne måde har husbyggerne kunnet fastholde en forankring i jorden samtidig med, at de har begræn-

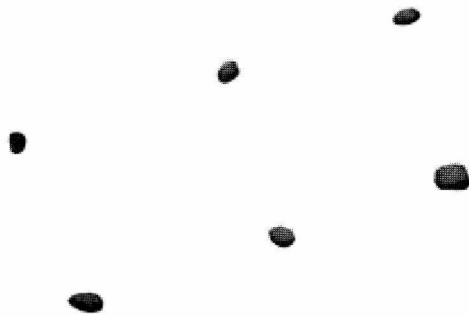

Fig. 8. Grundplan af hus WX fra Langvang ved Randers. Den store afstand mellem stolperne i væggene skyldes sandsynligvis, at mellemstående stolper ikke har været nedgravet men sat på en syld. Tidlig middelalder. Målestok 1:240. Udgravningsplan.

set tømmerets jordkontakt mest muligt.²⁷ Husene er bredt dateret til middelalder.²⁸

Det må være i perioden herefter, at bindingsværket slår igennem på landet. Det fremgår også indirekte af, at der kun findes få udgravede middelaldergårde fra tiden efter 1300. Årsagen er sandsynligvis, at de herefter blev bygget med syld på jordoverfladen og dermed har været mere sårbare overfor senere forstyrrelser såsom dyrkning og byggeri.

Afslutning

Mekanismerne bag de ændringer, der sker i middelalderens byggeri, kan være mange. Højremshusets udbredelsesmønster i det nordlige Jylland er traditionelt forklaret med, at konstruktionen har været tømmerbesparende, da der anvendes færre stolper end i almindelige bindingsværkshuse, og tømmeret har stået beskyttet mod det barske klima inde bag udskudsvæggene. Højremshuset vidner dog muligvis også om kontakt med fremmede kulturer og her har

klostrene med deres internationale organisering kunnet formidle europæiske strømninger af ikke kun åndelig men også teknisk art. Højremshusets fremkomst er måske ansporet af nye produktionsformer og håndtering af afgrøder. Kendskabet til en bestemt byggeteknik betyder imidlertid ikke, at den nødvendigvis slår igennem. Således har ikke alle husbyggere været overbevist om syldsætningens velsignelser. Herom vidner myndighedernes gentagne forbud mod at bygge med jordgravede stolper fra 1400-tallet og frem,²⁹ og Henrik Vensild har ved en gennemgang af Skast Herreds tingbøger fra første halvdel af 1600-tallet kunnet påvise, at byggeskikken selv i dette afgrænsede område varierede ganske meget. Her anvendtes blandt andet forskellige fundamenteringsmetoder, det vil sige både jordgravede og syldsatte stolper, selv indenfor et og samme hus.³⁰ Sådelt irrationelle faktorer som tradition og vane har uden tvivl også spillet en vigtig rolle til fastholdelse af hævdundne fremgangsmåder.

LITTERATUR

Christian Adamsen: »Bulagergård«, *Mark og Montre* 1982, s. 39-49.

Anders Andrén: *Lund*, (Medeltidsstaden 56), Stockholm 1980.

Konrad Bedal: »Bauernhaus«, *Lexikon des Mittelalters* 1. Bd., München und Zürich ca. 1980, spalte 1606-1612.

Hans Henrik Engqvist: »Jyske og fynske herregårdslader«, *Bygningsarkæologiske Studier* 1987, s. 7-32.

Christian Axel Jensen: »Stolper og Suler«, *Fortid og Nutid* 1915, s. 60-77.

- Ulla Johansen: *Boringholm*, upubliceret speciale ved Afd. for middelalderarkæologi, Aarhus Universitet 1998.
- Marie Foged Klemensen: *Huskonstruktioner i tidlig middelalderlig landbebyggelse. En kritisk vurdering af udviklingsteorier og terminologi samt en analyse af udgravede hustomter i Jylland ca. 1100-1300*, Højbjerg 2001.
- Niels-Knud Liebgott: *Dansk Middelalderarkæologi*, København 1989.
- Per Kristian Madsen: »Houses from the Later Part of the Twelfth Century at Farup near Ribe, South-West Jutland«, *Journal of Danish Archaeology* vol. 4, 1985, s. 168-178.
- Anders W. Mårtensson: »Stavkyrkor i Lund«, *hikuin* 9, 1983, s. 143-162.
- Erik Levin Nielsen: »Pedersstræde i Viborg. Købstadsarkæologiske undersøgelser 1966/67«, *Kuml* 1968 (1969), s. 23-71.
- Thorvald Nilsson: »Hus och huskonstruktioner«, *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*, red. Anders W. Mårtensson, Lund 1976, s. 41-71.
- Ulf Näsman: »'Mellan skål och vägg'. Om järnåldershusets rekonstruktion«, *Hus, gård och bebyggelse*. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982, red. Gudmundur Ólafsson, Reykjavík 1983, s. 191-220.
- Kurt Schietzel: »Dendrokronologische Gliederung der Baubefunde von Haithabu«, *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an ländlichen und frühstädtischen Siedlungen im deutschen Küstengebiet vom 5. Jahrhundert v. Chr. bis zum 11. Jahrhundert n. Chr.*, Bd. 2: Handelsplätze des frühen und hohen Mittelalters, Weinheim 1984, s. 171-184.
- Holger Schmidt: *Vikingetidens byggeskik i Danmark*, Højbjerg 1999.
- Hans Skov: »Hustyper i vikingetid og tidlig middelalder. Udviklingen af hustyper i det gammeldanske område fra ca. 800-1200 e. Kr.«, *hikuin* 21, 1994, s. 139-162.
- Bjarne Stoklund: *Bondegård og byggeskik før 1850*, København 1969.
- Anne Birgitte Sørensen: »Østergård – en tidlig middelalderlig landbebyggelse ved Hyrup«, *Nordlesvigske Museer* 22, 1997, s. 21-29.
- Anne Birgitte Sørensen: »Kejserlige kostbarheder«, *Skalk* nr. 1 2000, s. 5-11.
- Hugo Sørensen: »Voldum, en nedlagt middelalderlandsby«, *Historisk Aarbog fra Randers Amt* 1988, s. 14-32.
- Palle Siemen: »Huse fra tidlig middelalder i Ribe amt«, *Meta* 1-2, 1987, s. 38-48.
- Niels Sterum og Mogens Hansen: »Tangen. En sydvestjysk gårdtomt fra senmiddelalder og renaissance«, *Mark og Montre* 1976, s. 53-61.
- Ole Vejrbæk: »Hus og ager. Højryggede agre under en bebyggelse fra 1100-årene syd for Filsø i Ål sogn«, *Mark og Montre* 1984, s. 49-58.
- Henrik Vensild: Jordgravede stolper, fodtømmer og andre »jordnære« bygningsforhold i Skast Herred 1636-1800, *hikuin* 21, 1994, s. 55-64.
- Harm Tjalling Waterbolk & Otto H. Harsema: »Medieval Farmsteads in Gasselte (Province of Drenthe)«, *Palaeohistoria. Acta et Communicationes Instituti Bio-archaeologici Universitatis Groninganae* XXI, 1979, s. 228-265.

NOTER

1. Ole Vejbæk, 1984. Lokaliteten optræder også i litteraturen som Filsø eller Kærgård.
2. Niels Sterum og Mogens Hansen, 1976; Palle Siemen, 1987, omdaterer den ældste bosættelse til omkring 1200.
3. Christian Adamsen, 1982.
4. Marie Foged Klemensen, 2001.
5. Et højremshus fra Vinkel ved Viborg, formentlig fra 1500-tallet, står nu på frilandsmuseet Hjerl Hede og vidner om en oprindeligt større udbredelse af højremshuset.
6. Ulf Näsman, 1983 s. 213, advarede imod denne syllogisme.
7. Omvendt er højremshuset anvendt som grundlag for rekonstruktioner af jernalderhuse, som dermed fejlagtigt har fået inkorporeret nyere konstruktionstræk såsom spærtag, skråbånd og hanebånd; Ulf Näsman, 1983 s. 215-217.
8. En mere udførlig gennemgang af forskningshistorien omkring højremshuset findes hos Marie Foged Klemensen, 2001.
9. Harm Tjalling Waterbolk & Otto H. Harsema, 1979.
10. Erik Levin Nielsen, 1968 s. 57-58 og 62.
11. Per Kristian Madsen, 1985.
12. Anne Birgitte Sørensen, 1997 s. 27-28. Senere angives dog en datering på et af udskudshusene til 1100-tallet, Anne Birgitte Sørensen, 2000 s. 6. Se også sidstnævnte for et forslag til rekonstruktion (i to stokværk) af et sådant udskudshus, s. 6.
13. Hans Henrik Engqvist, 1987 s. 14-16.
14. Hans Henrik Engqvist 1987 s. 32.
15. For en oversigt over hallehusets udvikling og alder, se Konrad Bedal, o. 1980 Sp. 1610.
16. Her hentydes især til udgravninger i Gl. Hviding og Nr. Farup.
17. Ulla Johansen, 1998.
18. Kurt Schietzel, 1984 s. 173.
19. Se evt. Holger Schmidt, 1999 s. 103.
20. Niels-Knud Liebgott, 1989 s. 56.
21. Hans Skov, 1994 s. 142.
22. Marie Foged Klemensen, 2001 s. 86 og tabel 10.
23. Holger Schmidt, 1999 s. 120.
24. Husene X-XI, s. 60-62, XV s. 64 og XX-XXI s. 66 i Thorvald Nilsson, 1976.
25. Anders W. Mårtensson, 1983 s. 155-159 (St. Stefan) og s. 143-148 (St. Drotten og Sankta Maria Minor).
26. Anders Andrén, 1980 s. 79 og 82-84.
27. Marie Foged Klemensen, 2001 s. 97.
28. Hugo Sørensen, 1988 s. 26.
29. Christian Axel Jensen, 1915 s. 65.
30. Henrik Vensild, 1994 s. 59.